

संस्कृतभाषायां सुभाषितानां महाभाण्डारं विद्यते । कानिचन सुभाषितानि चमत्कृतिपूर्णानि । तेषाम् अर्थावबोधः न सरलः । प्रहेलिकाः, कूटप्रश्नाः समस्यापूर्तिः च एते प्रकाराः अस्माकं कृते मस्तिष्कखाद्यम् एव । सुभाषितानां रचना हास्यरसपूर्णा हृद्या च । अतः एव एते काव्यप्रकाराः वाचकानां मनः विनोदयन्ति ।

- प्रहेलिका नाम किम् ?
- अन्यभाषासु काः प्रहेलिकाः यूयं जानीथ ?

साक्षरा विपरीताश्चेद् राक्षसा एव केवलम् ।
सरसो विपरीतोऽपि सरसत्वं न मुञ्चति ॥१॥

वृक्षाग्रवासी न च पक्षिराजः
त्रिनेत्रधारी न च शूलपाणिः ।
त्वग्वस्त्रधारी न च सिद्धयोगी
जलं च बिभ्रन्न घटो न मेघः ॥२॥

तातेन कथितं पुत्र पत्रं लिख ममाज्ञया ।
न तेन लिखितं पत्रं पितुराज्ञा न लङ्घिता ॥३॥

न तस्यादिर्न तस्यान्तः यो मध्ये तस्य तिष्ठति ।
तवाप्यस्ति ममाप्यस्ति यो जानाति स पण्डितः ॥४॥

गङ्गायाश्चञ्चलतरे वारिणि प्रतिबिम्बितम् ।
शोभते तारकायुक्तं शतचन्द्रं नभस्तलम् ॥५॥

स्पष्टीकरणम्

श्लोकः १ – साक्षराः इति पदं विपरीतक्रमेण पठितं चेत् ‘राक्षसाः’ इति भवति । परं ‘सरसः’ इति पदम् यथानुक्रमं वा विपरीतक्रमेण पठितं चेत् ‘सरसः’ इत्येव भवति । अत्र कविकल्पना एवं कविकौशलं विभाति ।

श्लोकः २ – सः वृक्षस्य अग्रे वसति किन्तु पक्षिराजः गरुडः न । तस्य त्रीणि नेत्राणि सन्ति किन्तु सः शूलपाणिः शङ्करः न । सः वल्कलसदृशं वस्त्रं धारयति किन्तु सः सिद्धयोगी न । सः जलं धारयति किन्तु सः न घटः न च मेघः । अस्य उत्तरं वर्तते नारिकेलफलम् ।

श्लोकः ३ – तातेन कथितम्, “हे पुत्र, मम आज्ञया पत्रं लिख ।” तेन पुत्रेण पत्रं न लिखितम् । तथापि पितुः आज्ञा न लङ्घिता । अर्थसङ्गतिः न दृश्यते । यदि ‘न तेन’ इति एकपदं क्रियते चेत् ‘न तेन’ इति पदेन अर्थबोधः भवति । न तेन नाम नम्रस्वभावेन पुत्रेण पत्रं लिखितम् । अपि च पितुः आज्ञा न लङ्घिता ।

श्लोकः ४ – कूटप्रश्नः अयम् । अस्य उत्तरम् – तस्य आदिः न, तस्य अन्तः न, तस्य मध्ये यः तिष्ठति (तत्) तव अपि अस्ति, मम अपि अस्ति ।

श्लोकः ५ – शतचन्द्रं नभस्तलम् । इति काचन समस्या वर्तते । आकाशे चन्द्राणां शतं कथं शक्यते ? इत्येषा समस्या । समस्यापूर्तिः – गङ्गानद्याः जलं कल्लोलयुक्तं विद्यते । यदा गगने तारकाः चन्द्रमाः च विलसन्ति तदा चन्द्रमसः शतं प्रतिबिम्बानि गङ्गानद्याः जले दृश्यन्ते । तदा कविः कल्पनां करोति, ‘नभः शतचन्द्रम्’ इव दृश्यते ।

श्लोकः १

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

- अ) विपर्ययः कस्मिन् शब्दे दृश्यते ?
आ) विपर्ययः कस्मिन् शब्दे न दृश्यते ?
इ) मानवाः कीदृशाः भवेयुः ?
ई) मानवाः कीदृशाः न भवेयुः ?

२. समानार्थकशब्दं लिखत । राक्षसः, सरसः ।

३. सन्धिविग्रहं कुरुत ।

- अ) विपरीतोऽपि = आ) विपरीताश्चेत् =

श्लोकः २.

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

- अ) वृक्षाग्रवासी कः ? आ) कः पक्षिराजः ?
इ) कः त्रिनेत्रधारी ? ई) कः शूलपाणिः ?
उ) कः जलं बिभर्ति ? ऊ) कः त्वग्वस्त्रं धारयति ?

२. शब्दसमूहस्य कृते एकं संक्षेपशब्दं लिखत ।

- अ) यः वृक्षस्य अग्रभागे निवसति -

- आ) पक्षिणां राजा -
इ) यस्य त्रीणि नेत्राणि -
ई) शूलं पाणौ यस्य सः -
उ) यः त्वग्वस्त्रं धारयति -

३. योग्यं पर्यायं चिनुत -

- अ) पक्षिराजः वृक्षाग्रे (वसति/न वसति) ।
आ) घटः त्रीणि नेत्राणि (धारयति/न धारयति) ।
इ) शूलपाणिः जलं (बिभर्ति / न बिभर्ति) ।
ई) नारिकेलं त्वग्वस्त्रं (धारयति/न धारयति) ।

४. समानार्थकशब्दयुग्मं चिनुत लिखत च ।

पक्षिराजः, शूलपाणिः, जलम्, मेघः, शङ्करः, वृक्षः,
सिद्धयोगी, गरुडः, तरुः, तोयम्, जलदः, तपस्वी ।

श्लोकः ३.

१. कः कं वदति ? 'पत्रं लिख ।'

२. एकवाक्येन उत्तरत ।

- अ) केन आज्ञा दत्ता ? आ) केन आज्ञा न लङ्घिता ।
इ) पत्रं केन लिखितम् ?

भाषाभ्यासः

३. विशेषण-विशेष्य-स्तम्भं पूरयत ।

विशेषणम्	विशेष्यम्
_____	पुत्रः
लिखितम्	_____

४. सन्धिविग्रहं कुरुत । ममाज्ञया, पितुराज्ञा

५. श्लोकात् 'क्त' प्रत्ययान्तरूपाणि (कर्म.भू.धा.वि.) चिनुत लिखत च ।

श्लोकः ४.

१. क्रमानुसारं रचयत ।

- अ) त्रि-अक्षरयुक्ते शब्दे 'य' मध्ये तिष्ठति ।
आ) शब्दस्य आरम्भे 'न' विद्यते ।
इ) शब्दस्य अन्ते अपि 'न' विद्यते ।

२. प्राप्तम् उत्तरम् -

३. सन्धिं कुरुत ।

- अ) तस्य + आदिः (अ + आ) _____
आ) तस्य + अन्तः (अ + अ) _____
इ) तव + अपि (अ + अ) _____
ई) अपि + अस्ति (इ + अ) _____

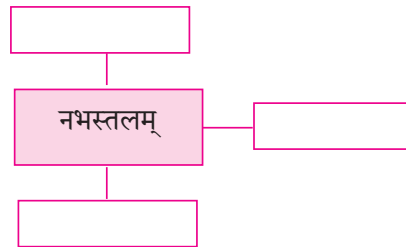
४. श्लोकात् षष्ठ्यन्तपदानि चिनुत लिखत च ।

श्लोकः ५.

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

- अ) कस्याः नद्याः वर्णनं सुभाषिते वर्तते ?
आ) शतचन्द्रं नभस्तलं कुत्र शोभते ?

२. विशेषणैः जालरेखाचित्रं पूरयत ।

३. विशेषणं लिखत ।

- १) _____ वारिणि । २) _____ नभस्तलम् ।

४. गङ्गा इति शब्दस्य अमरपङ्क्तिं लिखत ।